

THOMAS BERNHARD

9. 2. 1931 – 12. 2. 1989

Rakouský prozaik, básník a dramatik Thomas Bernhard se narodil 9. února 1931 v nizozemském Heerlenu. Okolnosti a důsledky jeho narození byly dramatické. Jeho otec, truhlářský tovaryš Alois Zuckerstätter, pocházel ze salcburského Henndorfu, kde se seznámil s Hertou Bernhardovou. Ta zde pracovala jako kuchařka a služka. Když Herta otěhotněla, Zuckerstätter si ji nechtěl vzít. Aby ochránila rodinu před hanbou, Herta uprchla na podzim 1930 do holandského Heerlenu, kde pobývala v klášterním domově pro svobodné matky. V únoru 1931 porodila nemanželské dítě, v němž téměř až do své smrti spatřovala jen nechtěného a nevydařeného syna: „...*když se podívala na mne, viděla mého otce, svého milence, který ji opustil.*“ Alois Zuckerstätter dítě nikdy neuznal za své. Utekl do Frankfurtu nad Odrou, a aniž se staral o svůj hřích mládí, nešťastně se oženil a později zemřel v Berlíně za nejasných okolností na otravu plynem. Hertě Bernhardové se z tísnivých poměrů podařilo uniknout až několik měsíců po porodu. Díky své přítelkyni našla zaměstnání a začala pracovat jako hospodyně v různých rodinách. Časově náročná práce jí však znemožňovala pečovat o syna. Malý Thomas proto pobýval v různých pečovatelských domovech.

Neúnosnou situaci vyřešila Herta Bernhardová na podzim 1931 tím, že svého osmiměsíčního syna odvezla do Vídně k rodičům. Hmotná situace prarodičů však byla tíživá a rodina nezřídka hladověla. Dědeček, neúspěšný spisovatel Johannes Freumbichler, marně čekal na vytoužený literární úspěch a rodinu tak nad vodou držela jen babička – švadlena, hospodyně, kuchařka a chůva: „*Babička byla statečná žena a jako jediná z nás měla vždy něco z nezničitelné radosti ze života.*“ V březnu 1935 se Thomas s prarodiči odstěhoval do Seekirchenu u Wallerského jezera. Léta zde strávená pro něj znamenala skutečný ráj na zemi. Dědeček byl jeho velkým učitelem a společné vycházky patřily k nezapomenutelným zážitkům. Zrodilo se mezi nimi silné citové pouto: „*Byl mi jediným učitelem, kterého jsem uznával, a v mnoha ohledech u toho zůstalo dodnes.*“ V roce 1936 přijali Thomase Bernharda předčasně do školy, kde prožil šťastný první školní rok a měl výborné výsledky. Dědeček na něj byl nesmírně pyšný.

V srpnu 1936 se Herta Bernhardová provdala za kadeřnického pomocníka Emila Fabjana. Bernhard tak získal poručníka, který ho však nikdy nepřijal za vlastního. Herta a Emil Fabjanovi zůstali ještě nějakou dobu ve Vídni, ale na konci roku 1937 se přestěhovali do Traunsteinu v Bavorsku. Thomas musel opustit milovaného dědečka a žít s matkou a poručníkem. Nastoupil do nové školy, kde ho spolužáci vnímali jako přivandrovalce z nuzných poměrů. Zhoršil se mu prospěch, třída včetně učitelů ho ponižovala a záhy se stal nejhorším žákem. Doma ho zavírali, aby se učil, matka mu nadávala a bila ho. Thomas začal chodit za školu a obelhával rodiče. Situace se změnila v létě 1938, když se prarodiče přestěhovali do pět kilometrů vzdáleného Ettendorfu. Bernhard pravidelně prchal

k babičce a milovanému dědečkovi. Roku 1938 se mu narodil nevlastní bratr Peter a v roce 1940 sestra Susanne – sourozenci, které všichni milovali.

Důležitým mezníkem v Bernhardově životě se stal březen 1938, kdy došlo k obsazení Rakouska německým vojskem. V roce 1939 musel vstoupit do Jungvolku (předstupně Hitlerjugend). Zde se mu přes odpor vůči těmto institucím dostalo uznání za obdivuhodné běžecké výkony. Ve škole však nadále patřil mezi nejhorší žáky. Na podzim 1941 odjel na doporučení lékařky na zotavenou do chlapeckého domova v duryšském Saalfeldu. Matka a dědeček však zaměnili původní místo určení v Durynsku za Saalfelden u Salcburku. Dětská ozdravovna byla ve skutečnosti domov pro obtížně vychovatelné děti. Pod hitlerovskou vlajkou a v národně socialistickém duchu se děti učily čistotě, poslušnosti a pochodování. Přes problémy s matkou a poručníkem byl pro Bernharda návrat do Traunsteinu vysvobozením.

V roce 1943 ho dědeček poslal do salcburské internátní školy Johanneum. Thomas zde měl studovat proto, aby absolvoval řádné studium. Měl získat to, co zůstalo jeho dědečkovi odepřeno. Omezená katolická výchova a národně socialistické smýšlení však nebylo pro Bernharda to pravé. Během těžkých spojeneckých náletů na Salcburk v říjnu 1944 utekl zpět do Traunsteinu. V létě 1945 absolvoval třetí třídu základní školy a v září nastoupil do druhé třídy humanitního gymnázia. V polovině roku 1946 se celá rodina přestěhovala do Salcburku. Na podzim 1946 Bernhard nepostoupil do třetí třídy gymnázia a protože se jeho známky nelepšily, v dubnu 1947 z gymnázia odešel. K dědečkově zklamání se tedy vydal jiným směrem. Nastoupil do učení u obchodníka Karla Podlahy v chudinské čtvrti na sídlišti Scherzhauserfeld. Zároveň se soukromě vzdělával v hudbě, ve zpěvu a navštěvoval též herecký a režisérský seminář.

V říjnu 1948 se Thomas Bernhard nachladil, přechodil chřipku a v důsledku nedolčené choroby si přivodil zápal pohrudnice. V té době onemocněl také jeho dědeček a oba skončili ve vážném stavu v Zemské nemocnici v Salcburku. Dědeček zemřel v únoru 1949 na otravu krve, vinou chybné diagnózy. Bernhard ležel v nemocnici na pokoji určeném pro umírající. Přežil díky své nezdolné vůli a touze po životě: „*Chtěl jsem žít, všechno ostatní ztratilo význam. Žít svůj život, po svém a jak dlouho budu chtít.*“ Během několikátýdenního pobytu v nemocnici byl převezen do sanatoria v Großmainu, kde u něj diagnostikovali plicní tuberkulózu a poslali ho do léčebny Grafenhof. V únoru 1950 byl z léčebny propuštěn. Při pravidelném vyšetření se však ukázalo, že onemocněl otevřenou tuberkulózou. V červenci 1950 se proto vrátil zpět do Grafenhofu. Po dědečkově smrti onemocněla i Bernhardova matka a v říjnu 1950 zemřela na rakovinu dělohy. Tváří v tvář nevyhnutelné smrti nakonec se svým synem uzavřela smír zpečetěný láskou i nenávistí. Definitivně byl Bernhard z léčebny propuštěn 11. ledna 1951. Po letech se však nemoc vrátila v podobě nebezpečného plicního onemocnění morbus Boeck, provázeného srdeční slabostí.

Důležitou roli v dalším období jeho života sehrála o sedmatřicet let starší žena Hedwiga Stavianiceková, se kterou se seznámil při hodinách zpěvu v Grafenhofu. Dobře zajištěná vdova po ministerském úředníkovi mu otevřela cestu do společnosti a uměleckých kruhů. Chtěla, aby se vydal na pěveckou dráhu a od jeho novinářských a literárních aktivit si toho příliš neslibovala.

V lednu 1952 začal Bernhard externě spolupracovat s novinami Demokratisches Volksblatt a během tří let prošel základní novinářskou školou. V letech 1952–1954 napsal téměř 250 příspěvků. V prosinci 1954 odmítl vstoupit do Socialistické strany Rakouska a jeho práce v novinách tak skončila. Rozhodl se však pokračovat v započaté cestě a postupně mu vyšlo několik povídek, např. *Die verrückte Magdalena* (Šílená Magdalena, 1953), *Grosser unbegreiflicher Hunger* (Velký nepochopitelný hlad, 1953), *Der Schweinehüter* (Pasáček vepřů, 1956). Nadále bydlel v Salcburku společně se svou rodinou u nevlastního otce a zásluhou Hedwigy Stavianicekové měl střechu nad hlavou i ve Vídni. Poprvé navštívil Sicílii, Řím a Jugoslávii. Věnoval se literární tvorbě, ale kvůli Hedwice docházel také na hodiny hudby. V říjnu 1955 začal Thomas Bernhard studovat v Mozarteu herectví a režii. Ke studiu ho přiměla touha uniknout ze samoty a možnost získat jako absolvent vysoké školy patřičnou společenskou reputaci. Nájem i školné mu během dvouletého studia platila Hedwiga. V červnu 1957 složil absolventskou zkoušku v oboru režie. Na Mozarteu se Bernhard sblížil s Ingrid Bülauovou, která studovala hru na klavír.

Od poloviny 50. let psal Bernhard převážně básně. Jeho verše jsou pesimisticky laděné, obsahují četné metafory a surrealistické prvky. Do literatury vstoupil lyrickými sbírkami *Na zemi a v pekle* (1957), *V hodině smrti* (1958), *Pod okovy měsíce. Básně* (1958). V průběhu 60. let se začal postupně rodit Bernhardův svérázný styl psaní. V říjnu 1962 přijalo nakladatelství Insel jeho román *Mráz*, kterým chtěl dobýt svět. K jeho vydání došlo v květnu 1963. Dějiště románu je ponuré a četba je velmi depresivní. Student medicíny je pověřen svým školitelem chirurgem Strauchem, aby sledoval jeho psychicky narušeného bratra, malíře Straucha, a podával mu o něm pravidelné zprávy. Student tedy odjíždí do horské vesnice Weng, kde je ve zdejším penzionu malíř ubytován. Tráví s ním většinu svého času, chodí s ním na procházky, naslouchá mu a vše si pečlivě zaznamenává. Strauchovy názory však na něj postupně začínají mít výrazný vliv, a tak z vesnice předčasně odjíždí, aby se před malířem uchránil. Po svém návratu se v tisku dočte, že se malíř v horách ztratil a je pohřšován. Dílo je jakousi reprodukcí malířových úvah a úzkostí. V roce 1964 byla tomuto románu udělena cena Julia Campeho s finanční premií 10 000 marek, za které si Bernhard na začátku roku 1965 koupil starou usedlost v hornorakouském Ohlsdorfu. Hlavními důvody této koupě bylo jeho plicní onemocnění, jemuž prospíval venkovský vzduch, a potřeba klidu k práci. Později koupil ještě další dva domy. Všechny stavby byly ve značně zchátralém stavu a jejich rekonstrukce trvala řadu let. Téma stavebních úprav se masivně promítá do řady jeho děl.

V roce 1964 vznikla rozsáhlejší próza *Amras*, která je psána fragmentárně, převážně formou dopisů. Popisuje osud dvou bratrů, kteří přežili společný pokus o sebevraždu. Jejich rodiče při ní však zemřeli. Bratři žijí v téměř úplné izolaci ve věži v Amrasu. Mladší z nich trpí epilepsií a choroba zde představuje hlavní zdroj zápletky. Do vzájemného vztahu obou bratrů se postupně vkrádá odcizení. Starší bratr píše dopisy psychiatrovi, ve kterých mu vše líčí. Mladší bratr nakonec spáchá po těžkém záchvatu epilepsie sebevraždu a starší skončí v ústavu pro choromyslné.

Jeden z nejpřesvědčivějších Bernhardových románů, který předurčuje jeho pozdější prozaickou tvorbu, vyšel v roce 1967 pod názvem *Rozrušení*. Hlavní postavy, lékař a jeho syn, pečují o pacienty v temných údolních vesnicích ve Štýrsku. Pro mladého lékaře představují pacienti obraz lidského života jako jediné vleklé nemoci. Autor zde se svou typickou bezohledností a ironií odhaluje úzkostné stránky lidského života. Méně rozsáhlá díla, především povídky, Bernhard průběžně publikoval také v časopisech. Kratší prózy z první poloviny 60. let jsou shrnuty ve svazku *Prosa (Próza, 1967)*. Mezi rozsáhlejší povídky patří *Ungenach* (1968) a *Moušlování* (1969), které vyšly společně s povídkou *Amras* v českém výboru *Tři novely* v roce 2000 a v roce 2008 ve výboru *Moušlování a jiné prózy*.

Motiv stavby, budování nového či renovace nějakého staršího stavebního projektu se objevuje v románu *Vápenka* (1970). Hlavní hrdina Konrád se se svou zmrzačenou ženou uchýlí do opuštěné vápenky a snaží se starou stavbu přebudovat. Ze staré budovy chce udělat místo, kde se zavře před světem a bude se věnovat své přírodovědné studii o sluchu. Jeho schopnost komunikovat je však silně narušena a on se postupně ocitá v izolaci, která mu zabrání studii napsat. Smrt se mu jeví jako jediný smysl života, a proto nakonec zastřelí svou ženu. Roku 1970 byla Thomasu Bernhardovi udělena cena Georga Büchnera, nejuznávanější ocenění pro německy psanou literaturu. V 70. letech se vrcholem jeho tvorby stala autobiografická pentalogie *Příčina* (1975), *Sklep* (1976), *Dech* (1978), *Chlad* (1981) a *Dítě* (1982). Do češtiny byla přeložena pod názvem *Obrys jednoho života* (1997). Autor zde popisuje své dětství prožité v nedostatku a hanbě nemanželského dítěte, léta na salcburském gymnáziu, své zkušenosti z obchodu, kde se učil prodavačem, studium hudby a pobyt v plicním sanatoriu. Pentalogie zachycuje duchovní klima Rakouska ve 30. a 40. letech a je považována za zásadní dílo moderní německy psané literatury. Mezi další známá díla patří také *Chůze* (1971), *Korektura* (1975), *Ano* (1978).

Jako „antinovela“ bývá označována próza *Konzumenti levných jídel* (1980). Je to příběh člověka, který v jedné vídeňské vyvařovně pozoruje a studuje muže, kteří pojídají jen ta nejlevnější jídla. Nešťastnou náhodou se však zabije na ulici a nikdo se už nikdy nedozví výsledky jeho výzkumu. Obzvlášť intenzivním tvůrčím obdobím Thomase Bernharda byla léta 1981 a 1982. V listopadu 1981 dokončil autobiografii *Dítě*, v lednu 1982 psal v Palmě na Mallorce román *Beton* a na přelomu března a dubna dopsal autobiograficky laděného *Wittgensteinova synovce*. V roce 1983 vyšel román *Ztroskotanec*, který nejlépe vystihuje Bernhardovy postoje k umění. Skutečný skandál však způsobil

román *Mýcení* (též *Kácení dřeva*, 1984) s podtitulem *Rozčilení* (též *Pozdvižení*). Bernhard zde líčí večeři, kterou ve Vídni pořádají pro zvané hosty z uměleckých kruhů manželé Auersbergerovi. Je tam pozván i vypravěč, který sedí stranou snobské společnosti. Se sarkasmem, ze kterého je zřejmé, že se jedná o stylizaci autora samotného, glosuje jednotlivé přítomné. Celá kulturní Vídeň je zde líčena jako „ústav na šrotování talentů...“. Dílo vzbudilo obrovský zájem především v uměleckých kruzích a s oblibou se řešilo, kdo ze známých vídeňských osobností se skrývá za pozměněnými jmény románových postav. Nakonec knihu zabavila policie přímo v knihkupectvích, kde se měla prodávat. Na základě této zkušenosti, která Bernharda utvrdila v jeho naprosto zamítavém vztahu k celému rakouskému státu, zakázal napříště publikování svých knih v Rakousku. V dubnu 1984 Bernhardem hluboce otrásla smrt „tety“ Hedwigy Stavianicekové, která pro něj byla vším: „*Od mých devatenácti let to byl nejdůležitější člověk v mém životě.*“ Románem *Staří mistři* (1985) jí postavil pomyslný pomník. Smutek hlavního hrdiny Regera je jasně adresován „Hedě“. V posledním vydaném románu *Vyhlazení* (1986) s podtitulem *Rozpad*, účtuje Thomas Bernhard při prohlížení starých fotek s vlastní rodinou, fašizujícím rakouským maloměstem a venkovem, přízemností a nedostatkem odvahy k vlastní minulosti.

Na konci 60. let dozrálo umělecké mistrovství Thomase Bernharda v oblasti prozaické k dramatické formě. Charakteristickým prvkem jeho rané dramatické tvorby je nedějovost a monologičnost postav. Děj probíhá v krátkém čase, postavy jsou mechanickými loutkami osudu, nedochází mezi nimi k rozehrání mezilidských vztahů, vládne tu lhostejnost. Postavy provozují divadlo života – život je fikcí, realita abstraktem. Svou první celovečerní hru *Slavnost pro Borise* napsal Bernhard již v roce 1967 a premiéru měla v roce 1970 v Deutsches Schauspielhaus v Hamburku. Díky ní začala jeho mnohaletá spolupráce s německým režisérem Clausem Peymannem a scénografem Karl-Ernstem Herrmannem. V roce 1972 byl autor za hru oceněn a získal Grillparzerovu cenu rakouské Akademie věd za nejlepší divadelní hru posledních tří let.

V následujících letech vznikla dramata *Ignorant a šílenec* (1972), *Společnost na lovu* (1974), *Síla zvyku* (1974), *Prezident* (1975) a *Slavní* (1976). *Společnost na lovu* byla první Bernhardovou hrou, která měla původní premiéru ve vídeňském Burgtheatru. Hlavní aktéři, generál a spisovatel, vedou dlouhou rozmluvu, při níž hovoří především o sobě a o svém vnímání světa. Postupně se však rozvíjí jakási dějová linka. Hra se odehrává na osamělém loveckém záměčku, který patří generálovi a jeho ženě. Generál je smrtelně nemocný a les, který záměček obklopuje, je napaden kůrovcem a musí být vykácen. Postava generála je nesympatická a arogantní, neustále napadá spisovatele, který nese některé autobiografické rysy Bernharda. Když se generál dozví o svém onemocnění a nutnosti les vykácet, spáchá sebevraždu.

Hrám *Minetti. Portrét umělce jako starého muže* (1976), *Immanuel Kant* (1978), *Světánápravce* (1979), *Zdání klame* (1983) a *Divadelník* (1984) dominuje mužská postava,

bernhardovský dramatický typ „člověk ducha“. Immanuel Kant, hlavní postava stejnojmenné hry, nemá nic společného se skutečným filozofem Kantem. Bernhardův Kant pluje se svou ženou, sluhou Ernstem Ludwigem a papouškem Friedrichem na moderním zaoceánském parníku do Ameriky, aby zde zjevil své učení a podrobil se oční operaci. Na lodi je Kant středem pozornosti a obdivu. Po přistání v Americe však není očekáván uvítací delegací, ale zaměstnanci blázince, kteří ho ve svěřací kazajce odvázejí do ústavu.

V dramatech *Ritter, Dene, Voss* (1984), *Jednoduše komplikovaně* (1986) a *Alžběta II.* (1987) hlavní postavy o nic neusilují, jen se opakují ve slovech i ve způsobu existence. Základní rámec hry *Alžběta II.* tvoří návštěva anglické královny Alžběty ve Vídni. V bytě starého průmyslníka Herrensteina se schází snobská společnost, aby z balkónu zahlédla projíždějící královnu. Herrensteinovi je tato společnost odporná a provází ji nemilosrdnými komentáři. Postupně se všichni nahnou na balkón, který se s nimi zřítí. Premiéře poslední Bernhardovy hry *Náměstí hrdinů* (1988) ve vídeňském Burgtheatru předcházela skandál. Na veřejnost během zkoušek pronikly některé části hry, ve kterých Bernhard ostře napadal současné Rakousko a Rakušany. Po jejich zveřejnění v tisku se rozpoutala protiberhardovská kampaň. Přesto byla premiéra hry pro Bernharda i režiséra Clause Peymana triumfem. Děj hry se soustředí na sebevraždu židovského vědce, který uprchl roku 1938 před nacisty do Anglie a po válce se vrátil do Rakouska. Zkoumá důvody jeho sebevraždy, poukazuje na antisemitismus a nepřátelské ovzduší současné rakouské společnosti.

V prosinci 1988 měl Bernhard v Malaze těžký srdeční infarkt. Jeho nevlastní bratr ho přes vážný zdravotní stav převezl zpět do Rakouska. Poslední týdny tak strávil ve svém bytě v Gmundenu v naději, že nemoc překoná. Zemřel 12. února 1989 a pohřben byl 16. února 1989 na hřbitově ve Vídni-Grinzingu, kde odpočívá také jeho dávná přítelkyně Hedwiga Stavianiceková. Až den po pohřbu byla uveřejněna zpráva o jeho smrti a zveřejněna jeho závěť. Thomas Bernhard zemřel předčasně, třebaže ne nečekaně. Jeho dětství a mládí jej pravděpodobně poznamenalo, ale i posílilo. Nemocný byl vlastně celý život, a proto se také nemoc a smrt staly hlavním motivem jeho díla. Mnohaletý Bernhardův boj s rakouskými veřejnými institucemi, státem i částí veřejnosti se naposledy projevil také v jeho poslední vůli. Hans Höller nazval tuto skutečnost ve své knize posmrtnou emigrací ze země, která způsobila Thomasu Bernhardovi mnoho trápení, ale s níž se přesto nedokázal natrvalo a definitivně rozejít. Elfriede Jelineková ve své řeči na rozloučenou s Thomasem Bernhardem napsala: „*Jeho celoživotní choroba ho pozdvihovala, musel perem zachytit dech, který mu ustavičně scházel. ... Dokud mluvím, jsem. Třebaže jsme už věděli, co se v jeho textech říká – ve své hudebnosti, rytmickém členění, nekonečné sinusoidní křivce byly nedostižné –, člověk musel, sám zbaven dechu, číst stále dál. A tak zkušenost až příliš omezeného zásobení vzduchem stvořila nespoutaný dech toho, kdo promlouvá.*“

(Zpracovala: Lenka Štolfová)